

Red het kapitalisme van de kapitalisten!

Econoom Bas Jacobs legt uit waarom

Dit is het eerste deel van een serie essays waarin hoogleraar economie Bas Jacobs uitlegt dat het kapitalisme niet langer levert wat het altijd beloofde te doen: innovatie, productiviteit en groei. Tegelijkertijd neemt de ongelijkheid toe.

Het kapitalisme is de *femme fatale* van de politieke economie. Elke moderne economie is voor haar gevallen. Alle westerse landen, ook Nederland, hebben hun economieën georganiseerd rond privaat eigendom en vrije markten. Alle voormalig communistische landen in het Oostblok zijn na de val van de muur hardcore kapitalistisch geworden. Hetzelfde geldt voor China, dat alleen nog in naam communistisch kan worden genoemd.

De schoonheid van het kapitalisme is dat iedereen zijn eigen belang ongebreideld kan najagen en daarmee onbedoeld toch het maatschappelijk belang dient. De onweerstaanbare verleiding van het kapitalisme is dat de laagste instincten van de mens zo volkomen verenigbaar zijn met de hoogste doelen van de samenleving.

DE ONZICHTBARE HAND

Al sinds de *Wealth of Nations* van Adam Smith (1776) weten we dat het najagen van het eigen belang kan samenvallen met het algemeen belang. Hij schreef immers dat ons avondeten niet op tafel verschijnt door de goedertierenheid van de slager, de bierbrouwer en de bakker, maar alleen doordat zij hun eigen belang dienen. En dat, zolang iedereen dat doet, het is alsof iedereen wordt geleid door een onzichtbare hand om zo een hoger doel te bereiken dat door niemand individueel wordt nagestreefd.

De magische werking van de vrije markt wordt misschien wel het best verwoord door Milton Friedman (1912-2006), Nobelprijswinnaar economie (1976) en een van de intellectuele leiders van de Chicago-school in de economie, met zijn parabel over het potlood: 'Er bestaat geen mens op de wereld die een potlood kan maken.'

En toch hebben we allemaal potloden. Het hout komt van een boom. Het grafiet komt uit een mijn. Het gummetje komt van een rubberboom. Het stukje messing waarmee het gummetje is vastgemaakt, is van koper en zink, dat ook weer ergens wordt gedolven. De potloodfabriek koopt alle onderdelen in en huurt werknemers die het potlood maken met verschillende machines. Die zijn weer in fabrieken gemaakt met allerlei onderdelen door werknemers met uiteenlopende vaardigheden. Iemand in een groothandel bestelt vervolgens de potloden bij de potloodfabriek. En die potloden worden dan met een vrachtwagen eerst van de fabriek naar de groothandel gebracht alvorens ze worden vervoerd naar de boekhandel op de hoek.

Halverwege de twintigste eeuw zijn de belangrijkste inzichten van Adam Smith tot

kroonjuweel van de economische wetenschap verheven.

Niemand geeft wie dan ook instructie om wat dan ook te doen. Geen centrale planner komt eraan te pas om te zorgen dat, na een proces van honderden stappen, uiteindelijk het potlood in de winkel belandt. Intussen zijn duizenden mensen, overal ter wereld, onafhankelijk van elkaar aan het werk geweest om dat potlood te maken.

COMMUNICATIESYSTEEM

Friedrich von Hayek (1899-1992), een andere Nobelprijswinnaar economie (1974), hoofdfiguur in de Oostenrijkse school, betoogde daarom dat het marktmechanisme een verbluffend communicatiesysteem is. Via de prijzen wordt cruciale informatie gecommuniceerd tussen consumenten en producenten, werknemers en werkgevers en spaarders en leners over hoe schaars goederen, diensten en productiefactoren zijn. Over hoe groot de bereidheid is om te sparen of risico te aanvaarden. Hoeveel mensen willen werken of voor een bepaald goed willen betalen. En hoe hoog de productiekosten zijn om iets te maken. Juist daarin schuilt de fatale zwakte van het communisme: het onvermogen om de benodigde informatie te vergaren om de economie op een doelmatige wijze te organiseren.

Adam Smith heeft gelijk. Het is inderdaad alsof al die mensen door een onzichtbare hand worden gedreven om een potlood te maken dat jij vervolgens voor 50 cent in de winkel kunt kopen. En al die mensen werkten niet aan jouw potlood uit goedertierenheid. Nee, ook zij wilden gewoon hun geld verdienen. Sterker, al die mensen kunnen elkaar zelfs naar het leven staan omdat ze verschillende religies hebben, omdat ze in verschillende landen wonen en omdat ze in verschillende tradities en culturen leven. Toch doen ze, zonder dat ze het in de gaten hebben en zonder dat dit hun intentie is, zaken met elkaar.

UITWIJKEN NAAR DE CONCURRENT

Halverwege de twintigste eeuw zijn de belangrijkste inzichten van Adam Smith tot kroonjuweel van de economische wetenschap verheven. Het formele bewijs voor de superioriteit van het prijsmechanisme is de 'eerste hoofdstelling' van de welvaartstheorie. Die zegt dat het ongebreideld najagen van het eigen belang door consumenten en producenten leidt tot de grootste economische doelmatigheid waarmee goederen en diensten worden geproduceerd en geconsumeerd en productiefactoren, zoals kapitaal en arbeid, worden aangewend.

De economen van de Chicago-school gaven weliswaar schoorvoetend toe dat de markt ook kan falen, maar overheden falen volgens hen altijd meer.

Op een vrije markt met volkomen concurrentie worden namelijk alleen transacties gedaan waarbij wederzijds voordeel is te behalen. Niemand is verplicht iets te kopen dat meer kost dan hij of zij ervoor wil betalen. Niemand is verplicht iets te produceren dat minder oplevert dan het kost. Niemand hoeft een loon te accepteren dat beneden zijn productie ligt. Geen enkele andere economische uitkomst kan leiden tot een doelmatiger uitkomst dan de uitkomst op een vrije en concurrerende markt.

De grote belofte van het kapitalisme is dat vrije concurrentie en arbeidsspecialisatie het allerbeste uit mensen naar boven halen. Het kapitalisme beloont hard werk, ondernemerschap en het aanvaarden van risico, terwijl luiheid, risicomijding en behoudzucht door de tucht van de vrije markt worden afgestraft. De meest efficiënte ondernemingen zullen de inefficiënte ondernemingen uit de markt drijven met hun creatieve destructie (Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, 1942). Arbeidsdeling en concurrentie leiden tot innovatie en technologische verbeteringen en zijn zo de motoren van de economische ontwikkeling op lange termijn.

De economen van de Chicago-school gaven weliswaar schoorvoetend toe dat de markt ook kan falen, maar overheden falen volgens hen altijd meer omdat ze in de ban zijn van lobbygroepen. Als bedrijven niet leveren, kunnen consumenten uitwijken naar de concurrent, maar bij de overheid kan dat niet.

Private monopolies zijn te verkiezen boven publieke monopolies, aangezien overheden inefficiënter zijn dan private ondernemingen. Het is beter dat bedrijven consumenten een poot uitdraaien met te hoge prijzen dan dat de overheid haar burgers een poot uitdraait met hoge belastingen. Uiteindelijk kunnen mensen altijd zelf het best bepalen waar ze hun geld aan uitgeven, en niet de overheid.

FUNDAMENTELE GELIJKWAARDIGHEID

Het kapitalisme leidt niet alleen tot de grootste doelmatigheid. Schrijfster en vrijemarktactivist Ayn Rand (1905-1982) betoogde dat het kapitalisme uiteindelijk niet alleen economisch maar ook moreel de enige juiste inrichting van de samenleving oplevert. Het kapitalisme is de belangrijkste drijvende kracht achter de emancipatie van individuen. Wie hard werkt, wordt daarvoor beloond met welstand en wie uitvreet, draagt zelf de consequenties van armoede. Op de markt kijkt immers niemand naar ras, religie of afkomst, alleen maar naar de munten of zijn eigen geluk.

Volgens Rand kan de individuele mens alleen in het kapitalisme zijn volledige potentieel en grootsheid realiseren. Liberaal-bourgeois kapitalisme is in haar ogen uiteindelijk de enige economische ordening die te verenigen is met de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen.

De rol van de staat dient daarom te worden beperkt tot het beschermen en handhaven van het private eigendom via het rechtssysteem, de politie en het leger. De overheid dient zo weinig mogelijk inbreuken te plegen op het inkomen of vermogen dat met noeste arbeid en ondernemerschap is vergaard. Belastingen zijn volgens Friedrich von Hayek 'slavernij' (*Road to Serfdom*, 1944) en staan volgens politiek filosoof Robert Nozick gelijk aan 'dwangarbeid' (*Anarchy, State and Utopia*, 1974). De overheid is slechts een ondoelmatige kolos die obstakels

opwerpt voor de werking van de vrije markt en haar burgers via het geweldsmonopolie dwingt om belasting af te dragen op straffe van een verblijf in de gevangenis.

De economische en politieke gevolgen van de vrije-marktideologen dreunden wereldwijd nog lang na.

Op basis van al deze ideeën heeft gaandeweg de twintigste eeuw het idee kunnen postvatten dat het kapitalisme zowel economisch als moreel de best denkbare economische uitkomst oplevert voor individu en samenleving. Dát is de grote verleiding geweest van het kapitalisme.

Economen, filosofen en schrijvers legitimeerden op schijnbaar achteloze wijze de sociaaleconomische revolutie die Reagan en Thatcher en hun tijdgenoten zouden gaan ontketenen aan het begin van de jaren tachtig. De economische en politieke gevolgen van de vrije-marktideologen dreunden wereldwijd nog lang na.

HET KAPITALISTISCHE EXPERIMENT

In Nederland trad de overheid gestaag terug. Onder Lubbers werd een einde gemaakt aan de uitbouw van de verzorgingsstaat. De uitkeringen werden verlaagd en ontkoppeld van de lonen. Sindsdien is het beleid in de sociale zekerheid strenger geworden. Uitkeringsgerechtigden worden achter de broek gezeten. Ze moeten werken, leren of solliciteren.

Tegelijkertijd worden de belastingen op inkomen, vermogen en erfenissen steeds verder verlaagd. Het toptarief in de inkomstenbelasting ging van 72 procent in 1989 in een aantal stappen naar 49,5 procent volgend jaar. De toptarieven op rente en dividend zijn in 2001 verlaagd van 60 procent naar 30 procent (over een fictief rendement) op dit moment. Het maximale tarief in de in 1956 ingevoerde erfenisbelasting was 68 procent. Dit is in 2008 teruggebracht naar 40 procent. De hoogste tarieven in de winstbelasting zijn omlaag gegaan van 48 procent in 1980 tot naar verwachting 22¼ procent in 2021.

Tegelijkertijd kreeg de vrije markt ruim baan. Markten voor goederen en diensten zijn in de jaren negentig onder de Paarse kabinetten gedereguleerd en geliberaliseerd. Denk aan de notarissen, accountants, taxi's, woningbouwcorporaties, post- en telefoniebedrijven. Winkeltijden werden verruimd. En de mededingingsautoriteit werd in 1998 in het leven geroepen om toe te zien op eerlijke concurrentieverhoudingen.

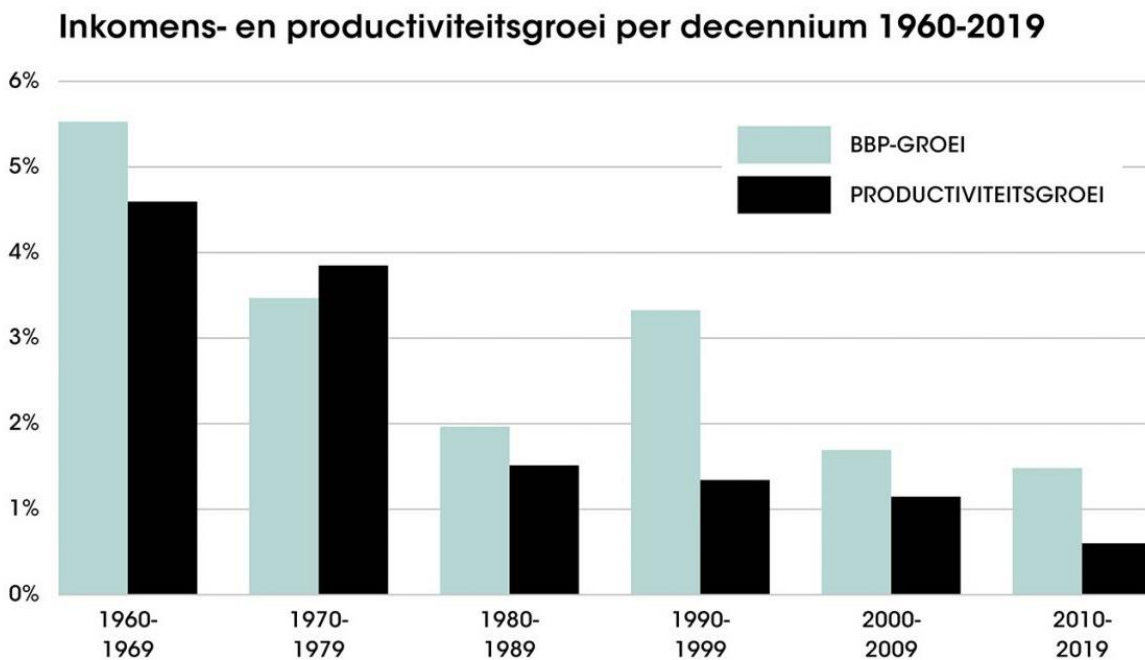
De vakbonden werden geleidelijk aan steeds zwakker, ook doordat arbeidsmarkten uitermate flexibel werden gemaakt door tijdelijke contracten, oproepkrachten, uitzendwerkers en payrollers. Door riant fiscale voordelen heeft het aantal zzp'ers – ook in internationaal opzicht – een enorme vlucht genomen. Kapitaalmarkten zijn gedereguleerd en geliberaliseerd. De financiële sector is vrijer, omvangrijker en internationaler geworden.

Handelsbelemmeringen en handelstarieven zijn verminderd door invoering van de interne markt in de EU en de handelsverdragen die de EU sloot met de rest van de wereld.

De overheid heeft vrij baan gegeven aan bedrijven en individuen. Als er daarom één periode zou moeten zijn geweest waarin de vruchten van de vrijere markt moeten zijn geplukt, dan was dat wel sinds het begin van de jaren tachtig. Maar is dat ook daadwerkelijk gebeurd?

NIET MEER DAN EEN DROOM

CBS-data voor de economische groei en de productiviteit gedurende de afgelopen decennia laten zien dat de kapitalistische droom niet meer was dan dat: een droom. In de grafiek hieronder zie je dat de gemiddelde jaarlijkse groei van het bruto binnenlands product (bbp) sinds de jaren zestig vrijwel elk decennium *lager* is geweest dan in het decennium daarvoor, met uitzondering van de jaren negentig, toen vrouwen massaal de arbeidsmarkt betraden en daarmee de groei tijdelijk aanjoegen.

Bronnen: Data voor 1970-2019 komen van CPB, Macro-economische Verkenning 2020. Data voor 1960-1970 komen van CBS, Statline.

In dezelfde grafiek zien we dat de jaarlijkse productiviteitsgroei in diezelfde periode, gemeten als de groei van het bbp per gewerkt uur, in elk decennium *lager* uitviel dan in het decennium daarvoor. Deze haperende inkomens- en productiviteitsgroei zien we niet alleen in Nederland, maar in de hele westerse wereld.

Wie deze cijfers ziet, kan maar één conclusie trekken: de vruchten zijn wrang. Het kapitalisme levert helemaal niet op juist die zaken waarin het verondersteld is superieur te zijn ten opzichte van alle andere economische ordeningsvormen: meer economische groei en een hogere productiviteit.

Tegelijkertijd worden de keerzijden van het kapitalisme steeds zichtbaarder. Geen van de eerder genoemde protagonisten van het kapitalisme, noch de economische wetenschap, heeft ooit beweerd dat een efficiënte economie ook leidt tot een gelijke verdeling van inkomen of vermogen. Integendeel. Velen hebben inkomensongelijkheid gebagatelliseerd als de

onvermijdelijke prijs die de samenleving moet betalen voor het hebben van de juiste financiële prikkels om te werken, te ondernemen en risico's te aanvaarden.

De overheid heeft sinds de jaren tachtig alle recepten van het kapitalistische boekje opgevolgd. Maar de groei van het bbp is in die periode alleen maar gedaald.

In Nederland is de inkomens- en vermogensongelijkheid – mede dankzij het steeds harder gaan draaien van de rondpompmachine van de overheid – weinig toegenomen, maar verder zien we in vrijwel de hele wereld groeiende ongelijkheid. Met name in de Angelsaksische wereld neemt de ongelijkheid schrikbarende vormen aan.

Zo laten economen Emmanuel Saez en Gabriel Zucman in hun recente boek *The Triumph of Injustice* (2019) zien dat de armste 50 procent van de Amerikanen er sinds 1980 niets op vooruit is gegaan en hun inkomen is gestagneerd op gemiddeld een schamele 16.000 dollar per jaar. Ook laten zij zien dat het deel van het totale inkomen dat naar de onderste 50 procent van de bevolking gaat in die periode bijna is gehalveerd. De gehele daling in hun inkomen is ten gunste gekomen van de top 1 procent van de inkomensverdeling. Het gemiddelde inkomen in de top 1 procent steeg sinds 1980 van gemiddeld 420.000 dollar naar 1,3 miljoen dollar.

GEBROKEN BELOFTE

De belofte van het kapitalisme wordt niet ingelost. De overheid heeft sinds de jaren tachtig alle recepten van het kapitalistische boekje opgevolgd: lagere belastingen, minder herverdeling, kleinere overheid, liberalisering en flexibilisering van de arbeidsmarkt, financiële sector en kapitaalverkeer en meer internationale vrijhandel. Maar de groei van het bbp en de arbeidsproductiviteit zijn in die periode alleen maar gedaald.

Waarom functioneert het moderne kapitalisme zo beroerd? Dat is de centrale vraag in het volgende deel van deze serie. Een tipje van de sluier: het kapitalisme werkt uitsluitend en alleen door volledige concurrentie op goed werkende markten. De tucht van de markt moet nalatig gedrag van bedrijven, consumenten, werknemers en kapitaalverschaffers afstraffen. De tucht van de markt is echter steeds zwakker geworden. Het kapitalisme leidt dan niet langer tot doelmatigheid en groei, maar tot uitvretergedrag, afwenteling van bedrijfs- en financieel risico, monopolievorming, roofbouw op de natuur, ongelijkheid en welgestelden die steeds minder belasting betalen.